

ТМ	Г. XXXII	Бр. 1	Стр. 113 - 133	Ниш	јануар - март	2008.
----	----------	-------	----------------	-----	---------------	-------

UDK 316.7(=214.58)

Прегледни чланак

Примљено: 05.12.2007.

Драган Тодоровић
Филозофски факултет
Ниш

РОМИ ЗА УГЛЕД III*

Резиме

На основу обављених интервјуа са пет ромских стваралаца (столар, плетиља, два сликара и музичар), у раду се представљају прелиминарни резултати дескриптивне обраде прикупљене грађе, као подстицај будућим истраживањима ромског културног идентитета и актуелним напорима у конституисању разгранате ромске елите.

Кључне речи: Роми за углед, ромска елита, ромски културни идентитет, већинско окружење, друштвена удаљеност

Увод

Током 2006. и 2007. године, у оквиру реализације пројекта "Romani Talents of Southeast Serbia", тим ромолога *Нишке ромолошке школе* обавио је седамнаест интервјуа са Ромима који исказују раскошни таленат бавећи се уметношћу, традиционалним занатима и модерним занимањима.¹ Радило се о успешним појединцима, уваженим у ближњем окружењу и највећма непознатим широј друштвеној заједници. Свесни значаја који у побољшању укупног друштвеног положаја сопственог народа има ромска елита у настајању, латили смо се промоције неколицине таквих угледника које смо сами познавали или су нам на њих указали диљем југоисточне Србије.

У раду се представљају пет таквих стваралаца (столар, плетиља и везиља, два сликара и музичар).

todor.d@eunet.yu

* Пројекат "Romani Talents of Southeast Serbia" (2006-2007) који је подржао *Program Roma Talent Casting Initiative of Open Society Institute*. Чланови истраживачког тима били су Драгољуб Б. Ђорђевић – руководилац пројекта, Драган Тодоровић и Баја Саитовић-Лукин, истраживачи.

¹ Драгољуб Б. Ђорђевић (2007, 2008) је већ обелоданио десет интервјуа.

Интервјуи

<p>Име и презиме: Азир Бакић² Година рођења: 1953. Школска спрема: средња школа ученика у привреди (ШУП) Место боравка: Лесковац Општина: Лесковац Округ: Јабланички Врста талента: столар</p>
<p>Име и презиме: Марика Салић³ Година рођења: 1942 Школска спрема: без школе Место боравка: Пирот Општина: Пирот Округ: Пиротски Врста талента: везиља, плетиља</p>
<p>Име и презиме: Фазлија Веселовић⁴ Година рођења: 1946 Школска спрема: средња пољопривредна (2 године) Место боравка: Лесковац Општина: Лесковац Округ: Јабланички Врста талента: сликар</p>
<p>Име и презиме: Агим Јашарај⁵ Година рођења: 1961. Школска спрема: средња хемијска школа Место боравка: Врање Општина: Врање Округ: Пчињски Врста талента: сликар</p>
<p>Име и презиме: Бојан Томић⁶ Година рођења: 1958. Школска спрема: шест разреда ОШ Место боравка: Врање Општина: Врање Округ: Пчињски Врста талента: музичар-велики бас</p>

² Разговарали Д. Тодоровић и Б. Саитовић-Лукин 25. марта 2007. у Азировом дому.

³ Разговарали Д. Тодоровић и Д. Б. Ђорђевић 24. марта 2007. у Марикином дому.

⁴ Разговарали Д. Тодоровић и Д. Б. Ђорђевић 25. марта 2007. у Фазлијином дому.

⁵ Разговарали Д. Тодоровић и Б. Саитовић-Лукин 29. априла 2007. у Агимовом дому.

⁶ Разговор обавили Б. Саитовић-Лукин и Д. Тодоровић 29. априла 2007. у кафеу у Горњој Чаршији, поред споменика Бакији Бакићу.

Којој подгрупи Рома припада Ваша породица и шира фамилија; овде сте староседеоци или сте однекуд дошли?

Од давнина смо на овим просторима. Овде у махали, Поречка улица, Зеке Буљубаше и Ново насеље сви су Арлије, а Гурбети су у Сат-мали. Моја фамилија су Арлије.

(Азир Бакић, Лесковац, столар, 1953)

Рођена сам у Обреновцу код Димитровграда, а од пре двадесет и пет година живим овде. И по очевој и по мајчиној линији смо Арлије.

(Марика Салић, Пирот, везиља и плетиља, 1942)

Не знам ништа о свом пореклу посебно, знам само да дуго живимо овде.

(Фазлија Веселовић, Лесковац, сликар, 1946)

Моји родитељи су се доселили у Врање после Другог светског рата, бежећи пред злоделима балиста. Водим порекло из села око Косовске Каменице. Пореклом смо Арлије.

(Агим Јашарај, Врање, сликар, 1961)

Моји стари су на овом простору сигурно 200-300 година, не знам тачно. А да ли су Гурбети или Арлије, то знају боље ови старији људи, ја се у то уопште не разумем.

(Бојан Томић, Врање, музичар, 1958)

Испричајте нам нешто о породици, чиме су се бавили родитељи (да ли се неко бавио истим занатом), како сте провели детињство?

Фамилија Бакића је велика, има нас сигурно око 150 кућа. Моји преци били су познати као конопљари; и отац се једно време бавио обрадом конопље, све док се није запослио у Дуванској станици у Лесковцу. Конопља се потапала у воду да набубри, онда се одвајало влакно од стабљике ударањем, оно се после гребало и увезивало у бале за даљу употребу. Читава ова улица у којој живимо је у почетком двадесетог века била конопљарска. Конопља се није садилa, већ се куповала по околним селима. И мајка се после запослила у дуванској индустрији. Отац је умро млад, са 52 године, а мајка је наследила пензију, све до своје смрти пре две године. Имам петоро деце, све ћерке, четири су удате, а пета се још увек школује. Имам и десет унучади.

(Азир Бакић, Лесковац, столар, 1953)

Тата се бавио цигларским занатом, печењем цигле. Мајка је из села Калуђерева и бавила се штрикањем. Али, врло млада је умрла и детињство сам провела код своје баке по мајци. Била је велика немаштина, а нас је било чак седморо деце. Зато сам се већ у четрнаестој години удала, родила троје деце, али и развела од свог човека у тридесетој години, после чега сам себе и децу сама издржавала.

(Марика Салић, Пирот, везиља и плетиља, 1942)

Нас четворица браће потицали смо из радничке породице. Претходно су се моји родитељи, као и већина Рома у овом крају, бавили обрадом конопље, а после тога се отац запослио у лесковачком "Летексу", где је стекао пензију. Настарији брат се није школовао, млађи и најмлађи отишли су на занате, а ја се се издвојио својим даром за сликање и уписао пољопривредну школу, где сам завршио две године.

Детињство сам провео у врло тешким условима и не волим ни да се подсећам на њих. Упркос томе, био сам врло добар ученик у основној школи и жарко сам желео да упишем средњу уметничку школу у Нишу, али ми, на жалост, нису прихватили пријаву и завршио сам у пољопривредној школи.

(Фазлија Веселовић, Лесковац, сликар, 1946)

Родитељи су се бавили земљорадњом, али су и свирали, бавили се музиком. Одувек је тако било, никад нису били запошљени у некој фирми. Памтим да је отац, као и ја, писао левом руком и да је имао јако леп рукопис, али никада није имао времена за уметничко доказивање... У Титово време било је много боље, када сам ја био мали, лепше се живело, никада се није имало превише, али увек је било за основне животне потребе.

(Агим Јашарај, Врање, сликар, 1961)

Цела моја породица се одувек бавила музиком, још од прадеде и деде. Деда је свирао трубу, а отац мали бас. Стричеви и браћа од стричева, такође, свирају неки од инструмената. Детињства се сећам као времена кад је било доста пара и кад су стари људи сви нешто радили. Ја имам тројицу синова, три снаје и шесторо унучади. Сада је друго време, тешко је да се нађе посао, да се ради, иако људи хоће да раде... "Симпо", "Коштана", Памучни комбинат и друге фабрике су пропали... А раније се само од музике могло живети. И то смо сви ми у оркестру, а има нас десеторица, живели добро само од једне свирке... Заради се за хлеб, али није то као што је било раније...

(Бојан Томић, Врање, музичар, 1958)

Када се први пут јавило интересовање за занимање којим се бавите, када сте осетили потребу да се и на тај начин исказете?

У основној школи био сам одличан ученик и желео сам да упишем неку бољу средњу школу. Међутим, отац, који је био сиромашан, није ми то дозволио и натерао ме да упишем столарски занат, како бих допуњавао кућни буџет. Радио сам у доброј државној фирми до 2 сата после поднева, долазио кући да ручам, а од 3 по подне до касних вечерњих сати радио сам у приватној фирми, као додатну делатност, свог шефа кога су сви познавали под надимком "Душко Јаре". У фирми сам учио само да радим на свим машинама, а од свог пословође у његовој радионици научио сам се правим тајнама заната.

(Азир Бакић, Лесковац, столар, 1953)

И бака и мама су радиле овај посао. Већ са десет година ја сам добро знала да штрикам, а после сам почела и да везем и хеклам....

(Марика Салић, Пирот, везиља и плетиља, 1942)

Још у основној школи. Сећам се задатка који сам добио у својој школи да на зиду облепљеном папирима направим једну велику графику са мотивима старог Лесковца, тамо негде из седамнаестог и осамнаестог века. Наставници и директор школе су ме након тога пуно заволели и подржавали ме у раду, али најтеже ми пада што ни сам успео да упишем средњу уметничку школу у Нишу.

(Фазлија Веселовић, Лесковац, сликар, 1946)

Чим сам кренуо у први разред основне школе, заволео сам цртање. Дуго сам се држао цртежа, затим је дошао на ред туш, да бих се касније у потпуности окренуо боји.

(Агим Јашарај, Врање, сликар, 1961)

У дванестој години отац ми је купио трубу и рекао ми да ћу ја да свирам трубу. И свирао сам у почетку мало трубу. Међутим, мој кум, Екрем Мамутовић, рекао је мом оцу: "Кумашине, ма дај да му купимо велики бас, он ће да се научи све да свира на бас!". И онда сам ја почео да одлазим код свог кума и да заједно са њим вежбао да свирам бас. Прва ствар коју сам научио да свирам била је "Марш на Дрину", Екрем је свирао трубу, а ја бас. Под његовим будним оком, после сам се све више и више усавршавао.

(Бојан Томић, Врање, музичар, 1958)

Да ли је неко конкретно утицао на Вас и је ли Вам непосредно помогао (да ли сте од неког наследили вештину)?

Па, помињани "Душко Јаре" ме је много задужио, без обзира што смо много и напорно радили. Он је имао бескрајно стрпљење да ми покаже, макар и десет пута за редом, како се обавља једна ствар. Памтим да је месеце изгубио да ме научи рајсовању, као најважнијој операцији, јер ако погрешити два-три милиметра у процени, пропаде посао. Захваљујући њему, постао сам добар мајстор.

(Азир Бакић, Лесковац, столар, 1953)

Па, бака је прва почела, па онда моја мама, а ево и обе моје ћерке данас раде тај посао.

(Марика Салић, Пирот, везиља и плетиља, 1942)

Основну школу завршио сам 1963. године. Од петог до осмог разреда наставу из ликовног васпитања предавао ми је наставник Несторовић Стојан, који данас живи своје пензионерске дане у Нишу. Радост постоји и код једног и код другог кад се понеки пут сретнемо, јер сам прве кораке сликарског заната учинио под његовим инструкцијама. У поподневним сатима организовали смо и допунску ликовну секцију, а моји цртежи су се издвајали по квалитету међу другима. Памтим да је лично наставник Несторовић ургирао у средњој уметничкој школи да ме приме, али ни то није помогло и моја

жеља да се кроз школу докажем у животу није остварена. Касније, 1968. године, запослио сам се у Дрвном комбинату у Лесковцу као квалификовани нитро лакирер, али сам, после толико година рада, завршио као технолошки вишак, без иједног динара социјалне или материјалне помоћи. Од 2001. до 2003. године био сам на тржишту рада, а од тада сам препуштен самом себи. Сада живим јако тешко, јер немам никаквих примања.

(Фазлија Веселовић, Лесковац, сликар, 1946)

Имао сам много добру учитељицу, звала се Даринка Стојиљковић. Касније, у средњој школи, такође, сам имао добру подршку професора којима се допала моја склоност ка цртању. Издајам нарочито професора Петрушевића. Јако су на мене утицали и неки други слободни уметници из Врања које сам познавао као млад сликар. Издвојио бих Шишка из Врања, не знам му тачно сада име, у међувремену је он умро, али смо једно време заједно цртали. Били су то дани по окончању средњошколског образовања.

(Агим Јашарај, Врање, сликар, 1961)

Имао сам велику срећу да као врло млад, заједно са новим бубњарем, будем прикључен оркестру Бакије Бакића, легенде врањанске и уопште ромске плех музике. Кад је он умро, наследио га је мој кум Екрем Мамутовић и наставио сам са њима да свирам. Без престанка, свирам са њима и дан-данас, само што је сада на челу оркестра Екремов син, Ненад Младеновић. Екрем је пресудно утицао на мене и моју свирачку каријеру. Као ретко ко други, имао сам срећу да слушам те старе људе, фантастичне музичаре и од њих учим свирачки занат. И тако, ево, већ тридесет и пет година.

(Бојан Томић, Врање, музичар, 1958)

Колико времена посвећујете Вашој активности?

Овим се послом бавим 35 година. Откако сам постао технолошки вишак у фирми и окренуо се кућном раду, радно време ми није фиксирано. Неки пут радим по четрнаест сати дневно, неки пут седам-осам сати, неки пут целе ноћи, зависно од тога има ли посла и наруџбина или не.

(Азир Бакић, Лесковац, столар, 1953)

Па, како ми овде у Пироту кажемо, прво се "услушам", завршим кућне послове, почистим, спремам доручак и ставим ручак да се кува. Е, онда се окренем свом омиљеном послу...

(Марика Салић, Пирот, везиља и плетиља, 1942)

У својим младалачким данима све своје снаге и могућности усмерио сам у правцу доказивања у ликовном занату. Испричаћу вам један за мене изузетно важан детаљ из тог периода. Сећам се врло добро почетака борбе за ромску еманципацију седамдесетих година двадесетог века. Тачније, 1974. године започеле су озбиљне припреме за одржавање прве Смотре културних достигнућа Рома Србије у

Нишу, а иницијатива је кренула одавде из Лесковца. Својим ангажманом издвајали су се Саит Балић и Гордана Радојичић из Народне библиотеке из Лесковца. Гордана је дошла код мене и замолила ме да направим плакат за предстојећу смотру. То је за мене био изузетан изазов и у потпуности сам се посветио размишљању шта би то најбоље симболизовало ромску културу. Досетио сам се да би то могао бити точак, с обзиром на скиталачки карактер ромског бића из давне прошлости и коњске запреге, као и сунце, које стоји високо на небу и прати ромски народ у њиховом кретању. Наравно да сам био поносан што је мој рад био изабран за лого прве смотре, али сам зато данас много тужнији кад чујем и видим да појединци додају или одузимају неке елементе том почетном, природном мотиву и проглашавају се његовим ауторима. Кад је требало направити клише тог мотива и представити га као заштитни знак ромског народа, Гордана Стојичић се појавила код мене заједно са наставником из Обилића Шабаном Гутићем и рекла ми да, пошто је он школован, заједно потпишемо тај клише, иако сам ја идејни творац те идеје. То је жива истина и тога се добро сећам.

(Фазлија Веселовић, Лесковац, сликар, 1946)

Видите, ја сам двадесет и једну годину радио у Врањској Бањи, у текстилној индустрији. Сада је та фирма пропала, нико од нас још увек није добио отказ, али нико и не ради. Увек се налазило време и за сликање. И данас се, наравно, нађе време за сликање, кад не радим друге послове који ми обезбеђују елементарну егзистенцију и кад добијем неку конкретну поруџбину.

(Агим Јашарај, Врање, сликар, 1961)

Кад нас газда Ненад позове, онда се окупимо код њега кући, у његовом дворишту, и два-три пута недељно по три-четири сата свирамо без престанка. А кад свирамо ромске свадбе овде у Врању и околини, онда се са свирком не престаје по три дана и три ноћи... А кад дође време припрема за такмичење, онда се свира сваки дан, свако поподне до вечерњих сати. Тада је са нама и професор Ратко Силистаревић, он нас посебно спрема за наступ.

(Бојан Томић, Врање, музичар, 1958)

Да ли, осим породице и пријатеља, још неко зна чиме се бавите; како је то примљено у непосредној околини (улици, махали, селу, кварту...)?

Број муштерија је најбољи показатељ како сам прихваћен у околини, а код мене долазе прво моје комшије. То су Роми, али не само они, него и Срби. За мене зна можда пола Лесковца. Томе доприносе и стална окупљања нас занатлија, на којима размењујемо информације о пословима. Кад год је велика потражња, ми једни другима обезбеђујемо посао.

(Азир Бакић, Лесковац, столар, 1953)

Сви знају да се бавим овим занатом. Од сељанки из ових оближњих села обично добијем нарудбине да им исплетем и изштрикам чарапе, џемпере, а оне ми дају вуну од оваца, али и неке производе који су мени потребни – кромпир, маст... Све су то паре, јел' тако? Ја немам никаквих других примања и пристајем на сваки договор, јер ми је све на корист.

(Марика Салић, Пирот, везиља и плетиља, 1942)

Постојало је извесно поштовање за тај посао којим сам се бавио. Био сам и члан Удружења ликовних уметника у Лесковцу, још тамо негде седамдесет шесте, седамдесет седме године прошлог века.

(Фазлија Веселовић, Лесковац, сликар, 1946)

Па, сви су знали да се бавим цртањем и уживали су гледајући моје слике.

(Агим Јашарај, Врање, сликар, 1961)

Па, ми музичари смо свуда били познати и прихватани. Највећа весела нису могла да прођу без нас, јер смо били оркестар на добром гласу. Сви су нас ценили и поштовали.

(Бојан Томић, Врање, музичар, 1958)

Осећате ли да Вас сународници због Вашег талента више цене, поштују и воле? Да ли Вас породица подржава у Вашем раду?

Да, то је тачно. Ја сам био активан и док сам радио у фирми и никад ником нисам ништа нажао учинио. Због тога и због посла који сам добро радио увек су ме уважавали у крају у којем живим. Највише ми је у послу помогла жена, деца као деца, нису толико заинтересована, више воле да се скитају, него да раде. Жена је зато увек ту кад треба исећи даску од три метра, кад треба искројити материјал и кад то не могу да урадим сам.

У нашој махали је срамота да се не помогне ако је помоћ потребна. Ако неко удара плочу за кућу и ја пролазим туда, мене је срамота да не останем сат времена и помогнем, без обзира на то да ли ме је неко позвао или не. И мени тако помажу кад има много посла.

(Азир Бакић, Лесковац, столар, 1953)

Више ме уважавају и цене, гледају на мене као на праву домаћицу, увек ми кажу да "златне руке" имам, да су ми производи много лепи... А цене ме и син, и снаја, и зет, и ћерке, и унуци...

(Марика Салић, Пирот, везиља и плетиља, 1942)

Имао сам подршку од својих сународника и то кроз деловање Друштва Ром у Лесковцу, али која је са протоком година бивала све мања и мања. Сликарски занат је, у суштини, индивидуални стваралачки чин и многи људи и не виде чиме се бавиш све док се не деси нека изложба. Моји Роми су знали шта радим, али нису то баш најбоље разумевали. Породица ме је подржавала у мојим интересовањима и били су за мене увек непресушни извор инспирације.

(Фазлија Веселовић, Лесковац, сликар, 1946)

Мислим да су ме уважавали, ако ни због чега другог, а оно зато што никада нисам имао никакав сукоб са њима... Како сам рано остао без оца, мајка се целог живота мучила да ме изшкољује, увек сам имао њену подршку. Када сам се касније оженио, добио сам подршку и од супруге и од деце. Са поносом могу да кажем да тројица мојих синова одлично цртају.

(Агим Јашарај, Врање, сликар, 1961)

Покојног Бакију Бакића, чији споменик стоји на сред врањанске Горње Чаршије, затим Екрема Мамутовића, сада његовог сина Ненада Младеновића, а онда и све нас у оркестру, сви су ценили и поштовали. А породица ме подржава, како да ме не подржава, кад ми сви заједно живимо од мог музицирања. И моја жена, и деца, сада и снаје и унучићи.

(Бојан Томић, Врање, музичар, 1958)

Јесте ли били у прилици да Вашу уметност и занимање покажете и широј јавности, на некој приредби, изложби, концерту... у Вашем или неком другом граду?

Никад нисам био у могућности да учествујем на изложбама, и ако је ово што ја радим чист ручни рад, то није никаква серијска производња на машинама, већ прави уметнички рад.

(Азир Бакић, Лесковац, столар, 1953)

Кад је у Пироту била изложба домаће радиности, држао је то један човек из Осмакова, појавила сам се са својим рукотворинама, нарочито сам била поносна на своје "олимпијске шаре" и "скијаше". Нешто од тога сам радила по шарама које су ми показивали, а нешто, онако, из главе. А нисам била на нека друга такмичења и изложбе, нисам се толико интересовала за те ствари.

(Марика Салић, Пирот, везиља и плетилца, 1942)

Као његов члан, учествовао сам у свим годишњим изложбама које је Удружења ликовних уметника Лесковца организовало на Дан ослобођења Лесковца 11. октобра. Пре двадесетак година учествовао сам и у раду сликарске колоније у Сићеву, били смо тамо једно десетак дана и сликали. Такође, сваке две-три године учествовао сам на изложбама радова наивних уметика у Светозареву, сада Јагодини.

(Фазлија Веселовић, Лесковац, сликар, 1946)

Углавном сам добијао наруџбине из Врања. То би били или врањски мотиви или неки религиозни мотиви. Како сам био стално запошљен, нисам био у прилици да се активно посветим другим облицима сликарског ангажмана, све се сводило на кућно сликање по наруџбини. Сликање ме је увек опуштало. Нисам никада био ни члан неког удружења ликовних уметника.

(Агим Јашарај, Врање, сликар, 1961)

Свирали смо у Келну, у Немачкој, а такође и у Шпанији. Били су то велики и непрестани концерти које су нам заказивали наши ме-

нацери у иностранству. Ми се појавимо, свирамо по десет-петнаест дана, па се вратимо кући... А од такмичења, учествовали смо без престанка, сваке године, на такмичењу у Гучи. Од како је оркестар формиран, увек смо учествовали на фестивалу у Гучи.

(Бојан Томић, Врање, музичар, 1958)

Знају ли и нероми за ово чиме се ви бавите (да ли са њима сарађујете и како су Вас прихватили)?

Код сваке жене којој сам радила ћилиме слободно одите и питајте их какво мишљење имају о мени. Оне ће вам рећи да ли су и колико су задовољне мојим радом. Нико ме не понижава и никад нисам имала непријатности.

(Азир Бакић, Лесковац, столар, 1953)

Па, да вам кажем, можда они и више знају за мене од моји Роми. Они чувају стоку, па ми дају вуну да испредем, а онда и да исплетем нешто што им треба. Један човек ми је дотерао цак од педесет кила кромпира и пет кила сира да му исплетем џемпере и чарапе. Тако, похвале се један другом да сам им лепе ствари урадила, па се јаве телефоном и дођу и други људи.

(Марика Салић, Пирот, везиља и плетиља, 1942)

Био сам добро прихваћен у својој средини, јер сам се дружио са угледним лесковачким професорима и уметницима, као што су били Павле Павчев, он је умро, затим Гмитар Обрадовић и други; сви они су ми доста помогли у мом раду.

(Фазлија Веселовић, Лесковац, сликар, 1946)

Сви који су ме знали, поштовали су ме и били љубазни према мени.

(Агим Јашарај, Врање, сликар, 1961)

Свирали смо ми и српске свадбе, никада није било никаквих проблема, сви су нас одувек поштовали, и раније и данас.

(Бојан Томић, Врање, музичар, 1958)

Да ли Вас је и како шира заједница (држава, локална самоуправа, фондације, НВО...) помогла? Да ли сте икада конкурисали за одређена средства код домаћих или иностраних фондера?

Пре три године посетила ме је делегација јапанске хуманитарне организације "Јен" и они су били одушевљени начином како ја радим. Обећали су да ће на неки начин да ме помогну. Такође, конкретно су ме помогли из невладине организације "Хелп": доделили су ми микро-кредит у висини од хиљаду и двеста евра за куповину столарских машина и то ми је пуно помогло у мом раду. Кредит је био реализован у средствима за рад: тражио сам и добио бансек, видијумске тестере и једну гер машину.

Морам да кажем да сам више пута тражио од локалних власти помоћ, али је никад нисам добио. Али, ја никад нисам тражио помоћ само за себе. Одувек сам желео да у посао укључим младе људе, да

их научим послу, да им омогућим да зараде и да их тако удаљим од улице и разних лоших изазова. Јер, у моје време се излазило на корзо и враћало кући до девет-десет сати увече, а сада деца излазе пред поноћ и остају напоље до јутарњих сати. Кад погледам како се деца понашају у нашем дому културе, уплашим се и за њихову и за укупну нашу перспективу у будућности. Сасвим је друга прича овамо код нас у Цркви (Протестантска еванђеоска црква "Заједница Рома" у Лесковцу – прим. аут.).

(Азир Бакић, Лесковац, столар, 1953)

Знате, ја док сам била млађа, док сам била у стању, радила сам у пољопривреди, обрађивала земљу, затим, дотерам из Земун-поља 'иљаду кила жито, а то је тада било 'иљаду марке... Од тога сам породицу издржавала и бринула се о њој. Пошто сам остарела, тражила сам и добила последње две-три године материјалну помоћ за издржавање од општине, као и неки други стари људи... А за овај свој пос'о, који радим одмалена, никад нисам ни добила, а ни тражила некакву помоћ.

(Марика Салић, Пирот, везиља и плетиља, 1942)

Више пута ме је локална заједница помогла краткорочним улагањима у ликовни материјал који је неопходан сваком уметнику за рад. Наравно, помагало ме је и Удружење ликовних уметника из Лесковца. У лепом сећању ми је остао један од његових председника, звао се Павле и сада живи у Београду, који ми је стварно несебично помагао и омогућавао ми приступ сликарском материјалу кад год је то било потребно, јер је веровао у мој таленат и непрестано га подупирао. Посећивао сам га у Београду и поклонιο му своју слику која му се највише допала, "Ромска свадба".

(Фазлија Веселовић, Лесковац, сликар, 1946)

Нисам никада добио никакву помоћ за усавршавање свог талента. Одлазио сам у општину и тражио од надлежних служби да ме региструју као сликара наивца, али сам редовно добијао одговор да за подршку таквим активностима не постоје одвојена посебна средства. Да је нека привредна делатности, већ би се нешто урадило, овако са уметношћу...

(Агим Јашарај, Врање, сликар, 1961)

Председник врањанске општине нам даје бесплатно аутобус сваке године кад кренемо у Гучу. И то је све што смо икада добили од некога.

(Бојан Томић, Врање, музичар, 1958)

Да ли сте учествовали на неким такмичењима (општинским, регионалним, републичким, међународним) и да ли сте освајали неке награде (које и када, да ли су неке били и новчане)? Која Вам је награда најдража?

Награде са такмичења немам, али сам у неколико наврата награђиван док сам радио у државној фирми. Једном су ме, док смо ра-

дили у Костолцу, наградили новчаном наградом у висини месечне плате, а други пут сам у фирми награђен због пребачаја нормираног посла.

(Азир Бакић, Лесковац, столар, 1953)

Увек је цењен био мој рад, везење и штрикање, нарочито. Нисам добијала некакве посебне награде, али бих добила по две-три хиљаде динара за, на пример, хеклане завесе и слично, које би задржавали у изложбене сврхе.

(Марика Салић, Пирот, везиља и плетиља, 1942)

Нисам добијао неке посебне дипломе и награде, али су моји радови освајали нека од првих места на изложбама које сам вам малопре поменуо.

(Фазлија Веселовић, Лесковац, сликар, 1946)

Не, нисам учествовао на никаквим такмичењима.

(Агим Јашарај, Врање, сликар, 1961)

Рекао сам вам већ, од формирања оркестра без престанка учествујемо у Гучи. И сваке године бисмо освојили по неку награду. Пет-шест пута до сада освојили смо прве трубе, што је најважнија награда, добијали су је и Екрем и Ненад, а три-четири пута смо награђивани као оркестар... Мени је најдража награда коју сам добио у Гучи као најбољи свирач, и то баш на мом инструменту, великом басу. Било је то давно, имао сам двадесет и неку годину.

(Бојан Томић, Врање, музичар, 1958)

Било ли је и имали сада дискриминације према Вама због Вашег занимања?

Никада ми се то није десило. Увек сам био поштован и уважаван.

(Азир Бакић, Лесковац, столар, 1953)

Никад се према мени нико није понашао ружно.

(Марика Салић, Пирот, везиља и плетиља, 1942)

Не, апсолутно никада.

(Фазлија Веселовић, Лесковац, сликар, 1946)

Не, никада.

(Агим Јашарај, Врање, сликар, 1961)

Наши Роми овде и Срби нас цене, све нас из оркестра, никада нисмо имали никакве проблеме. Наравно, деси се да се на весељу неко напије, подигне глас и буде досадан, малтретира музику тражећи да само њему свирамо, падне и нека псовка тада, али нама је све то нормално, не обраћамо пажњу на то, све се среди и све буде на крају у реду.

(Бојан Томић, Врање, музичар, 1958)

Шта Вам је потребно да бисте постигли већи успех него до сада? Имате ли обезбеђене неопходне услове за рад? Како видите у будућности Вашу уметност и занимање?

Мени је тренутно најпотребнији простор за рад, без тога не могу никако да напредујем у послу. У Новом насељу постоје парце-

ле на којима може да се изгради један погон и ми бисмо све то могли да организујемо.

Ове машине које сам сам купио и које сам добио од "Хелп"-а такође су недовољне; сада постоје компјутерске аутоматске машине за обраду дрвета којима се процес производње значајно олакшава, али и убрзава.

Тиме бих себи обезбедио и боље услове за живот, али бих најсрећнији био кад би тиме ангажовали у послу више људи, дали им запослење и повукли их са улице и њених погубних утицаја. Чак бих био задовољнији ако бих лично мање зарадио, а упослио више млађих људи.

(Азир Бакић, Лесковац, столар, 1953)

Па, мени су најважнији конац и вуница, то ми увек треба и то бих купила да имам. Игле, на пример, имам разне, од јединице до петице, и то ми није потребно. Нема пуно жена које раде овај посао, има нас ту неколико и познајемо се међусобно. А може да се живи од овог посла и да се заради за живот.

(Марика Салић, Пирот, везиља и плетиља, 1942)

Иако је то најтежа техника, у свом раду највише сам користио уље на платну. У почетку је био цртеж, затим су следиле боје, а касније, кад сам у потпуности овладао техником цртања, окренуо сам се директном раду бојама на платну. Знате, слика није обичан производ, она се рађа у уметничковој глави, склапа из хиљаду делова и тек када у потпуности сазри, узима се у руке четкица. Ја сликарском платну могу да приђем тек када осетим унутрашње надахнуће, када сам радостан и задовољан.

Међутим, мени недостају још две године за остваривање права на пензију и тренутно живим јако тешко, без реалних извора помоћи. Придодамо ли томе читаво стање у нашој земљи и опште затишје које влада у сфери културе, ја стварно не проналазим мотиве за уметнички рад. У овим зрелим годинама које имам, осећам да бих успео да направим највећа дела, само да није те материјалне неизвесности која ме паралише.

А ромска деца имају смисла за ликовну уметности. Искористи бих прилику да предложим заједници да организује изложбе дечјих радова и прихватам да у томе помогне, јер како су мени некада помогли, тако се и ја осећам дужним да помогнем данас у откривању талената међу децом.

(Фазлија Веселовић, Лесковац, сликар, 1946)

Као што и сами можете да видите, у овом кућерку који потиче још из турског доба, са носећим гредама које само што се не сруше, ја живим са породицом и истовремено стварам. Недостају ми основни услови за живот, а онда и за уметнички рад. Сликарски материјал је бескрајно скуп, врло често не могу да радим и због тога што не-

мам боја и свега осталог што је потребно за квалитетно цртање. О а-тељеу и не размишљајам.

(Агим Јашарај, Врање, сликар, 1961)

Време које је дошло, лоше је за све људе. У мојој кући нико не ради, ни деца ни снаје, само ја уносим динар у кућу. Не могу да се жалим, буде за хлеба и дневне потребе, али није то као што је било раније, не може се никакав већи капитал да заради...

Свако од нас има свој инструмент, али мени не би сметало кад бих могао да купим нови бас. Али, како да то урадим кад он кошта нов четири хиљаде евра? Исто то важи за све нас у оркестру.

(Бојан Томић, Врање, музичар, 1958)

Да ли су мотиви бављења тим послом духовне или материјалне природе? Од чега живите и издржавате породицу – од талента или од нечег другог?

На почетку сам вам већ рекао да је мотив за бављење овим послом био материјалне природе. Касније сам, наравно, заволео свој посао, јер је то један креативан посао који тражи од тебе да му се у потпуности посветиш. Да бих направио само једна врата, морам да обавим најмање четрдесет различитих операција. Поносан сам на себе кад завршим посао и погледам производ свог рада који је малтене савршен.

А да не спомињем да данас обезбеђујем себи и породици егзистенцију овим послом, с обзиром на то да сам завршио као технолошки вишак после тридесет година рада у фирми.

(Азир Бакић, Лесковац, столар, 1953)

Немање ме је натерало да овај посао научим од бабе и мајке, али ја стварно волим овај посао. Од своје десете године радим овај вољен посао и живим од њега.

(Марика Салић, Пирот, везиља и плетиља, 1942)

Од најранијих дана окренутост ликовној уметности била је моја унутрашња потреба. Касније сам, наравно, продавао своје слике, пуно сам радио, не стидим се да кажем да сам кућу направио и имовину стекао делимично уметничким радом. Врло мало слика имам у кући, махом су продате.

Данас сигурно не бих могао да живим само од сликарског заната и продаје уметничких слика. Последњих година окушао сам се у осликавању унутрашњих кућних зидова, најчешће великих формата. Неколико домаћинстава у Лесковцу имају у својим домовима моје радове. У тој области, међутим, још увек учим, нарочито су важни детаљи око припремања подлоге и обезбеђивања дуговечности слике. Ионако тешко живим, задесиле су ме и породичне несреће, али не желим сада да вам о томе причам у детаље.

(Фазлија Веселовић, Лесковац, сликар, 1946)

Тренутно, прихватам да радим било који посао којим могу да обезбедим егзистенцију својој породици. Чистим продавнице на пијаци, сакупљам секундарне сировине... Месечно се деси и по нека наруџбина за сликање, али то није редовна појава. Никада нисам продао слику скупље од 50 евра, људи немају више пара. Али, шта да се ради, такав је живот данас у целој Србији. Ја прихватам свој део кривице што се нисам више интересовао и покушао да се докажем као сликар, али мени је породица увек била на првом месту, прво се она морала издржавати, а тек је онда долазило на ред све друго, па и моје даље образовање и школовање...

(Агим Јашарај, Врање, сликар, 1961)

Моја породица живи од мог бављења музиком. Рекао сам вам већ, издржавамо још увек своју децу, иако су они одавно оформили своје породице... Мени је музика одувек била у крви, ја сам се музиком бавио увек из срца. И тако то траје дан-данас, заједно са осталим друштвом у оркестру, заједно са Екремом и Ненадом.

(Бојан Томић, Врање, музичар, 1958)

Имате ли наследника у породици у бављењу Вашим послом? Шта бисте волели да вам деца буду?

Ћерке су, као женска деца, отишле својим путем, али сам зато обучио свог братанца и припремио за овај посао, толико да већ за годину дана може слободно да почне самостално да се бави овим послом. Мало сам га у последње време пустио, оженио се и добио две ћеркице, али планирам да га поново укључим у посао. Он је завршио само основну школу, али је перспективан младић. Он ће касније да обучава моје унуке и тако продужава посао.

Наш се отац, без обзира на немаштину, трудио да нас изшкољује: један од браће био је професор, сада је пастир у Цркви, други је завршио текстилну школу, трећи се бави трговином, а сестра је завршила основну школу. И моја су деца сва завршила основну школу, али знате како је код нас у махали – 16, 17, 18 година и женидба и удаја. Углавном сам желео да ћерке буду учитељице и да се баве фризерским занатом.

(Азир Бакић, Лесковац, столар, 1953)

Ћерка ми увек помаже кад наиђе посао, кад треба нешто да се брзо заврши. Онда она дође, па заједнички поделимо посао. Имам унука у осми разред, каже ми да хоће да упише за фармацеута у средњу школу. За унуку би волела да буде медицинска сестра, ако не може баш докторка. Пошто им школа добро иде, одлични су ђаци, хтела бих да заврше школе и да буду неко и нешто, а не да се муче као што сам се ја мучила.

(Марика Салић, Пирот, везиља и плетиља, 1942)

Унука од сина, сада је у другом разреду основне школе и унук од ћерке показују отворено интересовање за сликање. Унук ме често

позива да "одмеримо" снаге и видимо ко боље слика, што за мене представља изузетно задовољство да има неко ко ће да ме наследи.

У образовању деце руководио сам се принципом да треба да заврше основну школу и да ћу подржати њихова даља интересовања. Међутим, старија ћерка и син остали су на основној школи и нису желели да се даље образују, а млађа ћерка није ни основну школу завршила.

(Фазлија Веселовић, Лесковац, сликар, 1946)

Најстарији син похађа прву годину Више техничке школе у Врању, средњи син паралелно завршава први разред медицинске и први разред средње музичке школе, смер хармоника, недавно је освојио прво место на регионалном такмичењу. Најмлађи син је четврти разред основне школе, одличан је ученик и одлично црта за своје године. Они су добри музичари и добри цртачи. На првом месту, њихова је обавеза школовање... Бидим да су се определили за музику, пре него за цртање, а време ће показати колико ће бити у томе успешни. Ја ћу их подржати у ономе што буде њихов избор.

(Агим Јашарај, Врање, сликар, 1961)

Мој средњи син, Бећко Ћеримовић, има 21 годину, свира велики бас као и ја. Кад ја будем остарио, ако буде довољно добар и ако остали чланови оркестра тако буду решили, чека га место у оркестру. Али, само ако буде био добар музичар... Старији и најмлађи син баве се трговином, али то ништа није сигурно... Знате, ја сам био у могућности да их школујем, да се после запосле у некој фабрици, да имају за себе и своју децу сигуран динар. Али, ето, они су се сви млади оженили, то је код нас Рома правило, чим напуниш шеснаест година, и ја после нисам хтео да им се мешам у живот.

(Бојан Томић, Врање, музичар, 1958)

Кога ромског уметника највише цените?

Од певача највише ценим Шабана Шаулића, а много сам уважавао и професора Берберског док је био жив. Ценим и поштујем све оне који својим радом доприносе да Роми боље живе, да се школују и запосле, без обзира на то да ли је он Ром, Србин или неке друге националности.

(Азир Бакић, Лесковац, столар, 1953)

Унука од старије ћерке имам, он свира у синтисајзер и лепо пева, њега много волим. А чула сам и за овог Луиса, он је познат и лепо пева...

(Марика Салић, Пирот, везиља и плетиља, 1942)

Издвајам Шабана Бутића, наставника ликовног васпитања из Обилића са факултетским образовањем, чије сам радове ценио и од њега доста научио. Изузетан је био и лесковачки ромски песник Драган Салковић, који више није међу живима.

(Фазлија Веселовић, Лесковац, сликар, 1946)

На првом месту је Рајко Ђурић, као одличан песник и историчар. Наш Врањанац, Бакија Бакић, био је надалеко познати музичар и њему су Врањанци подигли споменик у свом граду.

(Агим Јашарај, Врање, сликар, 1961)

Сви смо ми одувек поштовали Јашка Јашаревића, покојног свирача виолине у војном оркестру. Он је за нас био легенда, као човек и као музичар. Он је у музику увео Бакију Бакића, а онда Бакија све нас редом. Сада сарађујемо добро са професором Ратком Силистаревећем. Поштујемо и Бобана Марковића, Фејата Сејдића и њихове оркестре. А цене и они нас...

(Бојан Томић, Врање, музичар, 1958)

Закључци

1) Потичу од две најраспрострањеније групе Рома у јужној Србији – Арлија и Гурбета. Различита племенска припадност се поштује, али није препрека међусобном дружењу, па и брачном повезивању. У једнако лошем материјалном положају налазе се и једни и други.

2) Родитељи и преци углавном су им се бавили конопљарским занатом, радом у друштвеним предузећима или музиком. Обрада конопље се напушта са експанзивним развојем социјалистичке привреде у локалним заједницама после Другог светског рата, када је, са нарастањем потреба за радном снагом, и Ромима пружена прилика да се упосле, првенствено, у дуванској и текстилној индустрији.

3) Исказивање талента креће од школских дана, уз подршку породице, угледних чланова заједнице или благонаклоних учитеља и наставника. Појединац се не спутава у развоју уочених способности, јер се на њих гледа и као на прилику за осамостаљивање и издржававање сопствене породице.

4) Бављење производним и уметничким занатима наилази на свеопште одобравање ромске и неромске заједнице. Разбија се стереотип о Ромима као нерадницима. Сународници их доживљавају као угледне занатлије а породица подржава у раду, због чега бивају добро примљени и од комшија Срба. Не трпе било какве последице дискриминације.

5) Тренутни положај на лествици друштвеног угледа спречава их у постизању запаженијих резултата. Живот у сиромаштву одвлачи их од озбиљног посвећивања развијању унутрашњих потенцијала. Уместо да школовањем достигну институционално признате сертификате свог умећа, они остају оптерећени свакодневним налозима опстанка и егзистенције у беди. Тако њихови таленти остају на нивоу просечности или, у најбољем случају, аматерске и наивне уметности. Ипак, посао се обавља са много љубави, а наследници се или подучавају занатским тајнама или упућују на школовање у другим позивима.

6) Друштвена заједница незаинтересована је за систематско приказивање ромских достигнућа. Делом захваљујући ромској неорганизованости а делом оптерећеношћу решавањем сопствених криза, већинско окружење занемарује истакнуте појединце из редова мањинског народа. Немаштина и незапосленост спречавају их да легалним путем конкуришу за додатна материјална средства за унапређивање својих знања и умења, а слабо образовање да се носе са компликованим процедурама страних невладиних организација за доделу кредита за куповину средстава за рад. Остају препуштени делатности хуманитараца и доказивањима локалног карактера на које их позивају ретки добронамерници.

7) Упркос свему, сопственим примерима доприносе изградњи крхког слоја ромске елите, али и заштити ромског културног идентитета. Појединачним уздицањем сведоче да у животу може другачије, осим прошњом и обављањем најтежих физичких послова, приносећи тако колективном успону и промоцији народа којем припадају, те већем интересовању за проучавање његове културе.

Литература

- Vučković, R. (priř.) 2008. *Kralj romske pesme (Drugi o Šabanu Bajramoviću)*. Niš: Zograf.
- Davis, B. (ur.). 2005. *Rromanipe(n): o kulturnom identitetu Roma*. Beograd: CARE International u Srbiji i Crnoj Gori.
- Đorđević, D. B. 2004. *Romi – od zaboravljene do manjine u usponu*. Niš: Odbor za građansku inicijativu.
- . 2006a. O specijalističkim i magistarskim romološkim studijama (u okviru Centra za studije balkanskih kultura Univerziteta u Nišu). U *Za studije balkanskih kultura*, priredili Lj. Mitrović, M. Kristović i D. Gavrilović, str. 65–86. Niš: Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu.
- . 2006b. Нишка ромолошка школа: замисао – приноси – перспектива. У *Нишка ромолошка школа: Библиографија 1996-2005/Romological School of Niš: Bibliography 1996-2005*, приредио Д. Тодоровић, стр. 105–126. Ниш: Универзитетска библиотека "Никола Тесла".
- . 2007. The Admirable Roma (A Contribution to the Solidification of Cultural Identity). U *Identiteti i kultura mira u procesima globalizacije i regionalizacije Balkana*, priredili Lj. Mitrović, D. Zaharijevski i D. Gavrilović, str. 289–315. Niš: Centar za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu.
- . 2008. Роми угледници II (Допринос учвршћивању културног идентитета). *Теме* 32(1):85-111.
- Тодоровић, Д. 2006. *Нишка ромолошка школа: Библиографија 1996-2005/Romological School of Niš: Bibliography 1996-2005*. Ниш: Универзитетска библиотека "Никола Тесла".
- . 2007. *Друштвена удаљеност од Рома (Етничко-религијски оквир)*. Ниш и Нови Сад: Филозофски факултет у Нишу и Stylos.
- Тодоровић, Д. и Д. Б. Ђорђевић. 2006. Мањине јесу "европљани": Је ли интеркултурализам предуслов? *Habitus* VII(13): 101–19.
- . 2007. Балканско одгонетање двојине: мултикултурализам-интеркултурализам. В *Балканската културна матрица и европејскиот проект*, съставители Н. Богомилова и Н. Димитрова, стр. 18–39. Софија: Издателство "Фабер".

ПРОЦЕДУРА РАЗГОВОРА СА РОМСКИМ ТАЛЕНТИМА
ДБЂ–БСЛ–ДТ- /2007.

Име и презиме:	_____
Година рођења:	_____
Школска спрема:	_____
Место боравка:	_____
Општина:	_____
Округ:	_____
Врста талента:	_____

1. Којој подгрупи Рома припада Ваша породица и шира фамилија; овде сте староседеоци или сте однекуд дошли?
2. Испричајте нам нешто о породици, чиме су се бавили родитељи (да ли се неко бавио истим занатом), како сте провели детињство?
3. Када се први пут јавило интересовање за занимање којим се бавите, када сте осетили потребу да се и на тај начин искажете?
4. Да ли је неко конкретно утицао на Вас и је ли Вам непосредно помогао (да ли сте од неког наследили вештину)?
5. Колико времена посвећујете Вашој активности?
6. Да ли, осим породице и пријатеља, још неко зна чиме се бавите; како је то примљено у непосредној околини (улици, махали, селу, кварту...)?
7. Осећате ли да Вас сународници због Вашег талента више цене, поштују и воле? Да ли Вас породица подржава у Вашем раду?
8. Јесте ли били у прилици да Вашу уметност и занимање покажете и широј јавности, на некој приредби, изложби, концерту... у Вашем или неком другом граду?
9. Знају ли и нероми за ово чиме се ви бавите (да ли са њима сарађујете и како су Вас прихватили)?
10. Да ли Вас је и како шира заједница (држава, локална самоуправа, фондације, НВО...) помогла? Да ли сте икада конкурисали за одређена средства код домаћих или иностраних фондера?
11. Да ли сте учествовали на неким такмичењима (општинским, регионалним, републичким, међународним) и да ли сте освајали неке награде (које и када, да ли су неке били и новчане)? Која Вам је награда најдража?
12. Било ли је и имали сада дискриминације према Вама због Вашег занимања?
13. Шта Вам је потребно да бисте постигли већи успех него до сада? Имате ли обезбеђене неопходне услове за рад? Како видите у будућности Вашу уметност и занимање?
14. Да ли су мотиви бављења тим послом духовне или материјалне природе? Од чега живите и издржавате породицу – од талента или од нечег другог?
15. Имате ли наследника у породици у бављењу Вашим послом? Шта бисте волели да вам деца буду?
16. Кога ромског уметника највише цените?

Фотографије

**Столар
(Азир Бакић)**

**Везиља и плетиља
(Марика Салић)**

**Сликаp
(Фазлија Веселовић)**

**Сликаp
(Агим Јашарај)**

**Музичар
(Бојан Томић)**

Dragan Todorović, Niš

THE ADMIRABLE ROMA III

Summary

On the basis of five published interviews with Roma artists (carpenter, knitter, two painters and a musician) the paper gives preliminary results of descriptive processing of the collected data as an incentive for the future research on the Roma cultural identity and current efforts to constitute branched Roma elite.

Key Words: Admirable Roma, Roma Elite, Roma Cultural Identity, Roma in Serbia, Majority Environment, Social Detachment